

ŁUKASZ KACZMAREK (GNIEZNO)

Grody centralne w kontekście pierwotnego patrymonium Piastów

Słowa kluczowe: patrymonium, grody centralne, kult i rytuał, funkcje grodów, monarchia wczesnopiastowska

Keywords: patrimony, the central strongholds, the cult and ritual, functions of stronghold, the early Piast' monarchy

Abstract: The main aim of the article is to show the role of the most important strongholds of the early Piast' monarchy in the process of creation of their patrimony. Special emphasis is put on the character of these strongholds within cult sphere and on the meaning of the ritual places

Wstęp

Okres kształtowania się pierwszej monarchii piastowskiej do dziś stanowi jeden z ważniejszych tematów podnoszonych przez polskich mediewistów zajmujących się problematyką okresu wczesnego średniowiecza. Szczególne znaczenie w badaniach nad tym zagadnieniem przypisuje się terenom Wielkopolski, mocno akcentując obszar Wysoczyzny Gnieźnieńskiej oraz wschodniej części Wysoczyzny Poznańskiej. To właśnie ten region był, czy też jest utożsamiany przez badaczy (głównie archeologów), z pojęciem tzw. patrymonium pierwszych Piastów¹. Termin zaproponowany w temacie artykułu, w myśl definicji słownika języka polskiego odpowiada

¹ Z. Kurnatowska, *Początki Polski*, Poznań 1991, s. 15; A. Buko, *Ośrodki centralne a problem najstarszego patrymonium dynastii Piastów*, *Archeologia Polski* 57 (2012), s. 134–159, tu s. 134.

otrzymywanemu w spadku majątkowi przekazywanemu najstarszemu synowi lub jego rodzinie jak i stanowić może również terytorialną jednostkę feudalną, w której rolę właściciela i opiekuna sprawuje osoba władcy lub jego ród².

Zdefiniowane w sposób następujący tereny: od południa ograniczone rzeką Wartą, od wschodu Wrześnicą, od północy Wełną a od zachodu Samą (ewentualnie górnym odcinkiem Mogilnicy) były obszarem, na którym w świetle badań archeologicznych, w pierwszej połowie i w początkach drugiej połowy X w. pojawiły się duże inwestycje piastowskie – założenia grodowe, związane z najstarszym etapem kształtowania się państwa piastowskiego³. Zestawiając legendę dynastyczną Piastów oraz wyniki badań archeologicznych prowadzonych na „piastowskich” grodach z terenów Wielkopolski z przytoczoną powyżej definicją patrymonium, zasadne wydaje się przyjęcie tezy, że pierwszy historyczny władca z rodu Piastów budował i rozwijał swoje państwo powiększając pierwotny obszar „ojcowizny” (jądra) otrzymanej w spadku po swoich antenatach.

Terytorium wchodzące w skład ukształtowanej już domeny, jądra mieszkowego państwa, w świetle wyników badań archeologicznych charakteryzowało się m.in.: elementami „stabilnego” osadnictwa grodowego, nowymi technikami wznoszenia założeń obronnych oraz zasięgiem nowej kultury elitarnej, wyraźnie związanej z grupami zamieszkującymi te zespoły⁴. Wśród najważniejszych ośrodków, na których opierała się m.in. administracja (i siła militarna) państwa Mieszka I najbardziej znaczące były te znajdujące się w Gieczu, na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, na Ostrowie Lednickim oraz w Gnieźnie. To właśnie te zespoły grodowe od drugiej połowy X w. tworzyły sieć grodów, tzw. centralnych, o ówczesnie dużym znaczeniu, świadcząc zarazem o stabilnym osadnictwie w ich rejonie. Również warto odnotować w tym miejscu, że obszary centralnej i północno-wschodniej Wielkopolski, w czasach kształtowania się obrazu kulturowego, społecznego oraz gospodarczego, którego kulminacyjnym momentem była konsolidacja piastowskiej dominacji, były areną różnych, przeplatających się ze sobą czynników i procesów, być może o silnym podłożu symbolicznym, które prowadziły finalnie do stworzenia fenomenu

² *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pl/patrymonium> [dostęp z dnia 10 IX 2018].

³ Z. Kurnatowska, *Początki*, s. 15; M. Kara, M. Makahonienko, *Wielkopolska krainą grodów – krajo-braz kulturowy kolebki państwa polskiego w świetle nowych ustaleń chronologicznych*, *Landform Analysis* 16 (2011), s. 20–25, tu s. 22.

⁴ A. Buko, *Początki państwa polskiego. Pytania – problemy – hipotezy*, *Światowit* 42 (1999), s. 32–45, tu s. 33 n.; M. Kara, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009, s. 282.

kulturowego jakim było państwo wczesnopiastowskie⁵. Uchwytne archeologicznie w materiałach źródłowych, datowanych na pierwszą połowę X w. działania, skupiały się głównie na szeroko zakrojonej akcji militarno-przesiedleńczej, związanej z upadkiem lub przeobrażeniem starych, plemiennych struktur osadniczych oraz budowaniu nowych, których centra stanowiły właśnie monumentalne założenia grodowe, zlokalizowane w północno-wschodniej i centralnej Wielkopolsce⁶. W poniższych rozważaniach chciałbym skupić się na zagadnieniach związanych z modelowym procesem, w wyniku którego stworzone zostało piastowskie patrymonium oraz rolę, jaką w tym procesie odegrały najważniejsze wczesnopiastowskie ośrodki, zwłaszcza w kontekście miejsc o domniemanym i/lub pewnym znaczeniu kultowym (religijnym).

Charakterystyka i funkcje grodów centralnych

W literaturze przedmiotu odnoszącej się do najważniejszych ośrodków grodowych związanych z początkami pierwszej monarchii piastowskiej dość dobrze zakorzeniło się użyte w tytule pojęcie tzw. grodów centralnych. Te duże, zakładane już w pierwszej połowie X w., a silnie rozwijające się w drugiej połowie X w. i w pierwszej połowie XI w., inwestycje charakteryzowały się takimi elementami jak: duża powierzchnia, niekiedy z wieloczołową zabudową ograniczoną potężnymi konstrukcjami drewniano-ziemnymi oraz występowaniem w ich obrębie architektury kamiennej zarówno świeckiej jak i sakralnej. Tak ogólnie scharakteryzowane, w dużym stopniu na podstawie wyników analiz i interpretacji źródeł archeologicznych jak i architektonicznych, potężne założenia grodowe niewątpliwie musiały stanowić ośrodki o dość dużym znaczeniu dla ówczesnych społeczności. Dodatkowo jako miejsca związane z władzą jednego rodu, spełniające jednocześnie różne funkcje, głównie administracyjne – centralne, zdecydowanie wyróżniały się nie tylko z krajobrazu naturalnego, ale również gospodarczego, społecznego i kulturowego⁷.

⁵ Tamże, s. 231, tam dalsza literatura.

⁶ Tamże, s. 222; bardzo dobrze widać to na mapach osadniczych zestawiających ślady osadnictwa z fazy C i fazy D wczesnego średniowiecza w mikroregionach, których centra stanowiły późniejsze grody „centralne”.

⁷ M. Kara, M. Makahonienko, *Wielkopolska krainą grodów*, s. 22; P. Urbańczyk, *Archeologia grodzisk w badaniach wczesnych państw Europy Środkowej*, [w:] *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej: społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, red. K. Chrzan, K. Czupla, S. Możdziej, Wrocław–Głogów 2014, s. 27–36, tu s. 27, 28.

Tak scharakteryzowanym ośrodkom centralnym dość często obok funkcji *stricto* administracyjno-centralnych o charakterze politycznym, gospodarczym, militarnym czy społecznym przypisuje się również funkcje o znaczeniu symbolicznym i kultowym. To czy rozpatrywać dany zespół grodowy w znaczeniu symboliczno-kultowym związanym z religią pogańską (jako miejsce obrzędowo-kultowe, kultowe) czy też w ujęciu administracyjno-centralnym, jak słusznie zauważył już P. Urbańczyk, powinno zależeć od ówczesnie aktualnego kontekstu historycznego. Role związane z najstarszym horyzontem osadnictwa grodowego skupiały się wokół dwóch zasadniczych funkcji. Obejmowały one konkurencję geopolityczną oraz, co chciałbym w tym miejscu mocno podkreślić znaczenie w sferze symboliczno-religijnej⁸. Interesujące, częściowo pokrywające się z powyższym poglądem, jest stanowisko zaproponowane przez A. Buko, które dotyczy grodów związanych już z okresem wczesnej monarchii piastowskiej. Wyrażone zostało pewnym dualizmem jakościowym tychże ośrodków. Pierwszą grupę tworzą grody sięgające początku okresu plemiennego, które przebudowane zostały w okresie wczesnopiastowskim. Druga grupa skupia grody, powstałe dopiero w czasach pierwszej monarchii, zazwyczaj lokalizowane w miejscach objętych osadnictwem otwartym, rzadziej natomiast pełniących rolę miejsc kultu. Te ostatnie jednak w myśl zaprezentowanego poglądu stanowić miały dla dawnych wspólnot plemiennych ważny czynnik konsolidacyjny⁹. Pewne kwestie w sferze odnoszącej się do zagadnień symbolicznych zostały poruszone również w modelu ośrodków centralnych zaproponowanym przez W. Christallera. Model ten, zaadaptowany na grunt archeologii polskiej przez S. Moździocha, został szeroko omówiony przez E. Siemianowską¹⁰. Po za ogólnymi wytycznymi tego modelu W. Christaller zakładał racjonalne w sferze ekonomii postępowanie ludzkie. S. Moździoch z kolei uznał, iż spełnienie tego warunku zdaje się być niemożliwe w odniesieniu do społeczności o poglądach tradycyjnych, których zasady postępowania miały niejednokrotnie pozaekonomiczny charakter, być może w dużym stopniu oparty na sferze symbolicznej. Zaproponowanym przez badacza wyjściem z tego problemu powinno być silne podkreślenie i zaakcentowanie właśnie funkcji obrzędowo-kultowych badanego systemu osadniczego oraz tzw. czynnika magiczne-

⁸ Tamże, s. 28, tam dalsza literatura.

⁹ A. Buko, *Początki państwa polskiego*, s. 34.

¹⁰ E. Siemianowska, *O zastosowaniu niektórych modeli teoretycznych w badaniach nad ośrodkami miejskimi w średniowieczu*, *Archaeologia Historica Polona* 22 (2014), s. 27–54, tu s. 28, tam dalsza literatura.

go. To właśnie uwzględnienie czy też zwrócenie uwagi na te funkcje miejsc centralnych pozwala czy też może pozwolić na podjęcie próby wartościowania przestrzeni, którą one obejmowały¹¹. Podsumowując powyższe uwagi odnoszące się do funkcji i znaczenia zespołów grodowych, można zauważyć, że funkcje związane ze sferą pogańskiego *sacrum* pojawiają się głównie na wczesnym historycznie etapie budowania silnych, centralnych ośrodków wczesnopaństwowych.

Niestety źródła archeologiczne pochodzące z terenów centralnej i północno-wschodniej Wielkopolski, które jednoznacznie powiązać można z praktykami obrzędowymi, kultowymi oraz źródła interpretowane w znaczeniu symbolicznym nie stanowią licznej grupy. Jednak z perspektywy zaprezentowanych powyżej twierdzeń oraz modeli istnienie prawdopodobnych, domniemyanych miejsc kultu, świątyń czy też miejsc o charakterze obrzędowym mogło stanowić integralną część głównych ośrodków osadnictwa, handlu i władzy – zarówno tej realnej jak i symbolicznej – które określane są pojęciem grodów centralnych¹².

W takim ujęciu, odnoszącym się do znaczenia symbolicznego, kultowego, ośrodki grodowe czy też zespoły osadnicze można przedstawić w dwóch aspektach, jako miejsca o charakterze obrzędowo-kultowym oraz jako elementy większych zespołów osadniczych zlokalizowanych wokół miejsc kultu religii pogańskiej. Przedstawione powyżej elementy charakteryzujące grody (zespoły, ośrodki), odnoszące się do strefy pogańskiego *sacrum* stanowią punkt wyjścia do dalszej analizy. Jej wynik będzie próbą scharakteryzowania ośrodków, pełniących w czasach monarchii wczesnopiastowskiej funkcje administracyjno-centralne, a które w czasach konsolidacji pierwotnego patrymonium Piastów stanowiły elementy wartościujące jego przestrzeń.

Grody centralne a miejsca obrzędowo-kultowe

Analizując informacje dostępne w większości najważniejszych publikacji dotyczących najistotniejszych ośrodków grodowych ukształtowanego w drugiej połowie X w. państwa wczesnopiastowskiego, można ostrożnie stwierdzić, że każdy z późniejszych grodów centralnych mógł spełniać funkcje ośrodka kultowego i/lub posiadał w swoim obrębie przestrzeń związaną z praktykami obrzędowymi.

¹¹ Tamże, s. 34.

¹² L. P. Słupecki, *Miejsca kultu pogańskiego w Polsce na tle badań nad wierzeniami Słowian*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Możdziej, Toruń – Warszawa 2006, s. 63–82, tu s. 66.

Najstarszym z grodów plemiennych, o późniejszym centralnym znaczeniu, związanym z procesami kształtowania się domeny rodu Piastów, obejmującej ziemię gnieźnieńską był zespół grodowy w Gieczu. W ramach całego zespołu grodowego obiekty związane z domniemanymi praktykami obrzędowymi poświęcone zostały na stanowisku nr 4, które znajduje się na północ od ówczesnych i późniejszych założeń grodowych. Na terenie funkcjonującego od drugiej połowy XI w. cmentarzyska, odkryto zespół obiektów o bliżej nieokreślonym charakterze, które według autorów badań, w okresie od IX do co najmniej połowy X w. hipotetycznie były wykorzystywane w celach obrzędowo-kultowych¹³. Taki sam charakter miały pełnić również relikty obiektów odkryte w ramach tego samego stanowiska, zlokalizowane w jego północnej strefie, pochodzące dopiero z drugiej połowy X w.¹⁴ Ponadto, pewnym pośrednio związanym z gieckim grodem elementem, któremu w sferze symboliczno-kultowej przypisywano rolę pogańskiego *sacrum*, pełniącego funkcję centrum kultowego, jest góra Górzno. Wyniesienie to, odznaczające się w ówczesnym krajobrazie Równiny Średzkiej, znajduje się stosunkowo niedaleko, około 2,5 km na wschód od grodu¹⁵. Scharakteryzowane łącznie relikty oraz elementy krajobrazu (społeczno-religijnego), będące jednocześnie odbiciem symboliczno-kultowych działań człowieka można wpisać w stwierdzenie odnoszące się do ich roli. Miejsca, z reguły oddalone od samych ośrodków, pełniące rolę centrów dawnej, pogańskiej religii (przytaczana góra Górzno) musiały stanowić pewną integralną część głównych ośrodków realnej i symbolicznej władzy¹⁶.

Z perspektywy poruszanej problematyki, najbardziej monumentalnym założeniem związanym z religią pogańską był kamienny obiekt, interpretowany jako ośrodek kultowy, zlokalizowany na Górze Lecha w Gnieźnie¹⁷. Odkrycie tego imponującego założenia wpisywało się w obecne już w starszej literaturze założenie o kultowym znaczeniu Gniezna, które jednak wnioskowano na podstawie innych, przy-

¹³ Opis odkrytych reliktyw został przedstawiony w pracy T. Krysztofiak *Ośrodek grodowy w Gieczu w okresie przed – i wczesnopanństwowym*, [w:] *Gród piastowski w Gieczu. Geneza, funkcja, kontekst*, red. M. Kara, T. Krysztofiak, A.M. Wyrwa, Poznań 2016, s. 115–154.

¹⁴ Patrz przyp. 13; T. Krysztofiak *Ośrodek grodowy*, s. 146–147.

¹⁵ Tamże, s. 129.

¹⁶ L.P. Słupecki, *Miejsca kultu pogańskiego*, s. 66.

¹⁷ Przeciwno takiej interpretacji por. D.A. Sikorski, *Świątynie pogańskich Słowian – czyli jak je stworzono*, [w:] *Cor hominis. Wielkie umiejętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2007, s. 377–406, tu s. 401.

toczonych poniżej znalezisk¹⁸. Konstrukcja kamienna odnaleziona po południowej stronie kościoła pod wezwaniem św. Jerzego, składała się z luźno ułożonych kamieni bez śladów spoiwa w postaci zaprawy czy też gliny. Charakteryzowała się znacznymi rozmiarami osiągając szerokość około 16 m oraz warstwą spalenizny otaczającą ją na obrzeżach, zawierającą fragmenty naczyń typowych dla okresu od przełomu VIII i IX do pierwszej połowy X w. oraz kości zwierzęce młodych sztuk trzody chlewnej, ubitych w nietypowym okresie wiekowym. Próbie interpretacji zawierającej również szereg analogii poświęcono w literaturze dużo miejsca¹⁹. Ponadto obrzędowo-religijny charakter tej monumentalnej konstrukcji kamiennej, jak i samego ośrodka gnieźnieńskiego mogą potwierdzać dodatkowo również relikty czworobocznego paleniska, odkrytego w warstwach przedsakralnych członu południowego zespołu grodowego (stanowisko 14), który w okresie pierwszej monarchii piastowskiej przekazany został na rzecz budującego się ówczesnie kościoła. Odkryte palenisko stanowiło, według interpretacji badaczy, część drewnianego budynku w typie halowym, który miał pełnić rolę miejsca zgromadzeń, być może również o charakterze sakralnym, ówczesnych mieszkańców grodu gnieźnieńskiego²⁰.

Relikty związane z przejawami działań obrzędowych odkryto również w dwóch pozostałych ośrodkach grodowych pełniących funkcje centralne w państwie pierwszych Piastów, tj. w Poznaniu oraz na Ostrowie Lednickim. Zarejestrowane na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w bliskim sąsiedztwie późniejszej kolegiaty NMP, a zbliżone pod względem morfologii do obiektów pochodzących z gieckiego kompleksu grodowego, relikty, M. Kara identyfikuje jako przejawy dawnych praktyk obrzędowo-kultowych. Uczony skłonny jest wiązać je z najstarszym rodzajem sanktuarium zlokalizowanym na kulminacji wzgórza, które w pewnym momencie otoczono wałem. Relikty te należy datować być może już na schyłek IX i początek X w.²¹

¹⁸ G. Mikołajczyk, *Trzy najwcześniejsze obiekty kultowe na Górze Lecha w Gnieźnie w świetle źródeł archeologicznych*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1 (1984), s. 111–121.

¹⁹ T. Sawicki, *Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 2001, s. 163–185, tu s. 180 i n.; M. Kara, *Najstarsze państwo*, s. 298 i n.; Ł. Kaczmarek, *Gnieźnieńska ceramika ze starszych faz wczesnego średniowiecza – niektóre problemy badawcze*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 3 (2017), s. 53–64; tenże, *Ceramika z konstrukcji kamiennej odkrytej w Gnieźnie w świetle badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną*, [w:] *Gniezno w historii i w dokumencie*, red. M. Szczepaniak, Gniezno 2017, s. 13–29.

²⁰ M. Kara, *Najstarsze państwo*, s. 298 i n.

²¹ Tenże, *Tron księżycy ad Sanctam Mariam w Poznaniu w świetle ponownych dociekań analitycznych*, *Slavia Antiqua* 47 (2006), s. 99–160, tu s. 146, 147, tam również pełen opis obiektów.

Za sakralnym charakterem tych obiektów miałyby przemawiać również odkryte tam znaczne pozostałości ziaren pszenicy, żyta oraz prosa, które wykorzystywane było przez Słowian w obrzędach magicznych, liczne kości zwierzęce oraz fragmenty naczyń charakterystycznych dla pierwszej połowy X w.²²

Odkryte na Ostrowie Lednickim domniemane miejsce obrzędowo-kultowe zlokalizowane było w obrębie wzgórza, znajdującego się przy południowo-wschodnim, klifowym brzegu, otoczonym po 928 r. niewielkim drewniano-ziemnym, podkowiatym wałem (otwartym od strony wysokiego klifu). Tak umocnione klifowe wzgórze pełnić mogło, podobnie jak relikty odkrytego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu niewielkiego gródka, funkcję obrzędowo-kultową. Domniemane, znajdujące się w obrębie tego założenia, relikty w postaci spiaszczonej próchnicy z dużą domieszką węgli drzewnych, w której znajdowały się niewielkie jamy, nasycone zespołem ceramiki charakterystycznej dla starszych faz wczesnego średniowiecza oraz pojedynczymi fragmentami naczyń z okresu rzymskiego, identyfikowane są ze śladami bliżej niescharakteryzowanych praktyk obrzędowych, rytualnych. Interesujący jest również fakt, że to właśnie w tej części lednickiej wyspy, w latach sześćdziesiątych X w. podjęto inwestycje związane zarówno z rozbudową grodu (najstarszy gródek stanowił mniejszą część dwuczłonowego zespołu grodowego) jak i z budową założenia pałacowo-sakralnego ulokowanego w miejscu opisanych reliktyw. Z przejawami obrzędowości związane miały być również młodsze odkrycia, zlokalizowane z kolei na północnej kulminacji wyniesienia. Relikty te stanowiły atypowy zespół podobnych do ziemianek jam o nieokreślonej funkcji, wypełnionych intensywną spaliną z popiołem oraz fragmentami zwęglonego drewna, nakryte pogorzeliiskiem o znacznej wielkości, z materiałem ceramicznym charakterystycznym dla pierwszej połowy X i początków drugiej połowy X w.²³ Innym, choć co chciałbym zaznaczyć, mocno dyskusyjnym przejawem obrzędowości dawnego kultu związanego z ośrodkiem na Ostrowie Lednickim, a pojawiającym się w literaturze przedmiotu, mogą być znaleziska nie tylko broni, ale również przedmiotów codziennego użytku odkryte w podwodnych nawarstwieniach przy moście zachodnim²⁴.

Zaprezentowane powyżej dotychczasowe próby interpretacji reliktyw o charakterze obrzędowo-kultowym lub/i symbolicznym, znajdujących się w obrębie późniejszych centralnych ośrodków grodowych lub pośrednio z nimi związanych

²² Tamże, s. 148.

²³ M. Kara, *Najstarsze państwo*, aneks 11.

²⁴ L.P. Słupecki, *Miejsca kultu pogańskiego*, passim.

(tak jak góra Górzno) odbijają pewne bliżej niesprecyzowane przejawy działań symbolicznych, kultowych czy też rytualnych ówczesnych mieszkańców ziemi gnieźnieńskiej. Niestety do teraz polska archeologia zajmująca się okresem wczesnego średniowiecza, nie doczekała się podstawowej definicji miejsca kultowego czy też obrzędowo-kultowego, która związana by była ze społecznościami słowiańskimi. W pewnym stopniu można się odnieść do elementów opisujących zachowania symboliczno-obrzędowe czy też kultowe przez pryzmat dostępnej wiedzy na temat religii słowiańskiej. Pomimo pewnych widocznych w opisie powyżej wspólnych, charakterystycznych elementów, miejsca kultu były zróżnicowane. Dość często odpowiadały różnorodnym potrzebom religijnym. Spośród nich można wyróżnić m.in. te adoptowane do celów sakralnych związane ze sferą domostw, zagród, natury, a także te powstałe tylko i wyłącznie w celach obrzędowych²⁵. Scharakteryzowane czy też zasygnalizowane powyżej elementy aspektów obrzędowości i kultu, dość wyraźnie wpisują się w zaprezentowany przez A. Gieysztora pogląd dotyczący miejsc o religijnym charakterze. W obrębie grodu lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie mogła się znajdować również przestrzeń, w której organizowano spotkania lokalnej społeczności związane z podejmowaniem ważnych dla niej decyzji (place wiecowe, budynki związane z obrzędowością czy ołtarze). Za takie uznać można np. zespół grodowy z Giecza, z dość dobrze rysującymi się w tym ujęciu relikty odkrytymi na stanowisku nr 4. Podobne znaczenie mógł mieć obiekt funkcjonujący na terenie tzw. pierwszego podgrodzia gnieźnieńskiego grodu (część katedralna), który nawiązywał do budowli halowych, a początkowo interpretowany był właśnie jako miejsce kultu²⁶. Odkryte na każdym z późniejszych grodów o charakterze centralnym obiekty w typie jam, palenisk czy bliżej nieokreślonych konstrukcjach drewnianych i kamiennych, można traktować jako szczególne przejawy aktywności kultowej grup społecznych. Ponadto za ich szczególnym przeznaczeniem w bliżej nieokreślonych praktykach obrzędowych, przemawiają analizy materiałów źródłowych – mam tutaj na myśli fragmenty kości zwierząt, które jak w przypadku gnieźnieńskiej konstrukcji kamiennej, ubijane były prawdopodobnie właśnie w celach obrzędowych czy też plewy ziaren zbóż odkryte w przedmiotowych obiektach na Ostrowie Tumskim w Poznaniu. Niestety na omawianych stanowiskach nie zidentyfikowano do tej pory przedmiotów czy też ich fragmentów, które pochodziłyby z rzeźb przedstawiających wyobrażenia bóstw. Pewnym wyjątkiem jest tutaj okucie pochwy noża odkryte nie-

²⁵ A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 2006, s. 216.

²⁶ G. Mikołajczyk, *Trzy najwcześniejsze obiekty*, s. 111–121.

daleko przyczółka mostowego na Ostrowie Lednickim, datowane jednak na przełom X i XI w., a przestawiające wyobrażenie kosmologii świata słowiańskiego²⁷. Nie odnaleziono również reliktyw, które jednoznacznie mogłyby zostać zinterpretowane jako świątynie. Tak zaprezentowane ośrodki grodowe jawią się jako miejsca pełniące funkcje symboliczno-kultowe, co w pewnym stopniu koresponduje z założeniami teorii miejsc centralnych oraz z przywołanymi poglądami dotyczącymi różnorodności znaczeń i ich funkcji. Istnienie takich miejsc, zwłaszcza w kontekście późniejszej konsolidacji obszarów obejmujących państwo wczesnopiastowskie, jak zauważył L.S. Słupecki, musiało być nierozdzielną częścią głównych ośrodków osadnictwa, handlu oraz władzy, również tej symbolicznej²⁸.

Podsumowując powyższe spostrzeżenia i niektóre koncepcje dotyczące ośrodków centralnych w perspektywie kształtującej się ówczesnie domeny piastowskiej – patrymonium Piastów, a także podkreślany przeze mnie aspekt związany ze znaczeniem symbolicznym i kultowym ośrodków stanowiących jego główną oś, chciałbym postawić pewne pytanie badawcze, które może stanowić przyczynek do dalszej dyskusji. Pomimo niewielkiej ilości źródeł oraz pewnych wątpliwości interpretacyjnych wynikających z charakterystyki przedstawionego problemu, nie odrzucałbym całkowicie religijno-obrzędowej roli przytoczonych w tekście reliktyw. Tereny późniejszego piastowskiego patrymonium, obejmujące centralną i północno-wschodnią Wielkopolskę, z monumentalnym, kultowym założeniem znajdującym się na Górze Lecha w Gnieźnie, stanowić mogły pewne „tabu” osadnicze. Obszar ten, otaczający omówione ośrodki być może nie nosił prawa do organizowania w tym miejscu rozległych struktur. Nie podlegał procesom osadniczym, które są widoczne w tej części Wielkopolski dopiero w okresie ekspansji przodków pierwszego historycznego władcy z dynastii Piastów. Kraina ta otoczona była z każdej strony enklawami bardziej zintensyfikowanego osadnictwa (zachód i południowy-zachód – ziemia kaliska, od wschodu – Kujawy, a od północy – dolina Noteci i tzw. Garb Pomorski). Dopiero w początkach X w. Piastowie zwrócili większą uwagę na te ośrodki, obejmując je szczególną kuratelą, w postaci niewielkich umocnień obronnych. Dzięki tym staraniom legendarni przodkowie Mieszka I mogli zmanifestować oraz umocnić swoją zwierzchnią władzę, łącząc ją ze światem wierzeń, sprawując nad nim pewną formę „opieki”. Starania te, jak by się mogło wydawać, w ostatnim etapie konsolidacji państwa mieszkowego częściowo zarzucono, koncentrując swoją uwagę na

²⁷ P. Szczepanik, *Słowiańskie zaświaty. Wierzenia, wizje i mity*, Szczecin 2018, s. 54.

²⁸ L.P. Słupecki *Miejsca kultu pogańskiego*, s. 66.

nowej religii, której przejawem było chociażby budowanie w miejscach ważnych dla starych wierzeń nowych elementów w postaci świątyń chrześcijańskich. Na koniec chciałbym w tym miejscu nawiązać jeszcze do ustaleń L. P. Słupeckiego, dotyczących pewnych procesów związanych z likwidacją elementów dawnego kultu w dobie rozprzestrzeniania się nowej wiary. „Nowe” niewątpliwie nawiązywało do tradycji obrzędowo-kultowej „miejsca”, w którym dany ośrodek funkcjonował. Potwierdzenie tak postawionej tezy znaleźć możemy zarówno w Gnieźnie, Poznaniu czy na Ostrowie Lednickim, gdzie w przestrzeniach funkcjonujących w sferze obrzędowo-kultowej, już w drugiej połowie X w. podejmowano inwestycje budowy nowych świątyń. Proces zastępowania starych struktur pogańskiego *sacrum* nowymi świątyniami mógł stanowić przejaw ich zawłaszczania, odnosząc się nadal do tradycji wyznaczając jednocześnie tzw. centralny środek kraju²⁹. Teza ta wymaga jednak bardzo dużej uwagi i powinna stanowić przyczynek do przyszłej dyskusji.

Nadesłany: 7 I 2019

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 28 II 2019

Zaakceptowany: 1 III 2019

mgr Łukasz Kaczmarek

Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie

ul. Kostrzewskiego 1

62–200 Gniezno

kaczmareklukasz@gmail.com

Central strongholds in the context of the original Piast patrimonialism

The creation of the first Piasts' monarchy is often joint with the idea of the patrimony. Patrimony is a concept of two meanings: as the legacy of the ancestors and as a feudal territory unit. This is understood as the territory of central and north-eastern part of the Great Poland with the strongholds: Giecz, Gniezno, Poznań and Ostrów Lednicki. The article is to show the role of these strongholds in the process of creation the Piasts' patrimony, in reference to theoretical models concerning central places are presented along with their

²⁹ Tenże, *Ślęza, Radunia, Wieżyca. Miejsca kultu pogańskiego Słowian w średniowieczu*, Kwartalnik Historyczny 2 (1992), s. 3–15, tu s. 15.

symbolic function. The cultic-ritual interpretations of the relicts, which are characteristic to the Pagan Slavs' religion were discovered during excavations in these strongholds. This relicts probably are reflections of some kinds of rituals. The main thesis of the article is that the patrimony must be viewed as the very important concept related to the symbolic and cult spheres. Based on the interpretations some untypical relicts the theoretical model is presented, which assumes, that this part of the Great Poland, in pre-state period was some kind of the settlement taboo. In the 10th century this taboo was abolished, what allowed the consolidation of the authority of this first historical Polish monarchy.

Translated by: Łukasz Kaczmarek